

В. В. КРИВАК, ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТЕРИТОРІАЛЬНЕ МОРЕ» ТА ЙОГО ЗАКРІПЛЕННЯ У КОНВЕНЦІЇ ООН З МОРСЬКОГО ПРАВА 1982 Р.

Розглянуті питання статусу територіального моря відповідно до Конвенції ООН 1982 р.: ширина територіального моря, режим його використання, характерні ознаки та запропоновано законодавче визначення його поняття.

Ключові слова: Женевські конференції, територіальне море, ширина територіального моря, суверенитет та юрисдикція держав в територіальному морі.

Рассмотрены вопросы статуса территориального моря согласно Конвенции ООН 1982 г.: ширина территориального моря, режим его использования, характерные признаки и предложено законодательное определение его понятия.

Ключевые слова: Женевские конференции, территориальное море, ширина территориального моря, суверенитет и юрисдикция государства в территориальном море.

Questions of the status of territorial sea in accordance with the 1982 UN Convention were considered: the width of the territorial sea, its mode of use, characteristics and proposed legislative definition of its concept.

Key words: The Geneva conferences, the territorial sea, the width of the territorial sea, the sovereignty and jurisdiction of the State in the territorial sea.

Значним досягненням міжнародного співробітництва держав стала Конвенція ООН з морського права 1982 р.¹, в рамках якої не тільки був підведений підсумок попередньої історії розвитку територіального моря як одного з найважливіших інститутів міжнародного права, але й вперше були вирішені ключові проблеми правового режиму територіального моря. Разом з тим, деякі питання правового статусу територіального моря до теперішнього часу не знайшли свого вирішення, наприклад, визначення поняття «територіальне море» та його правове закріплення. Метою даного дослідження є аналіз законодавства України та норм міжнародного права, які регламентують статус територіального моря, та визначення його поняття з погляду на положення сучасного права.

Окремі аспекти даної проблеми були висвітлені у працях таких вчених, як: П.Д. Бараболя, І.В. Зенкіна, Г.Г. Іванова, А.Л. Колодкіна, Д. Коломбоса, Л.А. Комарова, В.І. Кузнецова, А.П. Мовчан, С.В. Молодцова, А.М. Ніколасва, М. Хігенса, О.М. Шемякіна та ін.

Термін «територіальне море» та його правовий статус вперше були закріплені на першій міжнародній конференції з морського права, у прийнятій 29 квітня 1958 р. Конвенції ООН «Про територіальне море та прилеглу зону» (далі – Конвенція 1958 р.), яка набула чинності 10 вересня 1964 р.² Незважаючи на її окремі недоліки й лакуни, дана конвенція мала величезне значення для встановлення міжнародно-правового режиму територіального моря. Окремі норми Женевської конвенції 1958 р. практично дослівно відтворюються в Конвенції ООН з морського права 1982 р. Однак Конвенція 1982 р. не тільки підтвердила основні принципи, встановлені в Женевській конвенції 1958 р., але й передбачила їхній подальший розвиток, що відповідає сучасному стану міжнародного права.

© КРИВАК Володимир Віталійович – аспірант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

А. Янков відзначає, що III Конференція «виконала важливу роль в галузі кодифікації сучасного міжнародного права, застосовуючи комплексний підхід при розгляді актуальних питань міжнародно-правового регулювання діяльності держав у Світовому океані»³. На думку П.Д. Бараболі, даний міжнародно-правовий документ поєднав у собі все те, «що було досягнуто людством в галузі створення звичаєвих та договірних норм стосовно використання Світового океану в різні історичні епохи, починаючи з часів Гуго Гроція, а також все нове, що в результаті науково-технічного прогресу, розширення вивчення морів та океанів та їх ресурсів виникло протягом останніх десятиліть»⁴.

Конвенція 1982 р. являє собою важливий документ чинного міжнародного права. Вона складається з 320 статей, 9 додатків та 17 Розділів (територіальному морю присвячений Розділ II). Положення Конвенції базуються на загальновизнаних принципах та нормах міжнародного права та дають потужну міжнародно-правову основу для встановлення правового режиму морських просторів. Даний документ носить всеохоплюючий характер: його положення, по-перше, регламентують правовий режим всіх категорій морських просторів, по-друге, регулюють всі види діяльності в Світовому океані.

Женевські Конвенції 1958 і 1982 р. закріпили правовий статус територіального моря, режим використання даного морського простору, а також врегулювали ряд деяких інших питань, однак, не визначили поняття «територіальне море». У доктрині міжнародного права використовуються різні поняття територіального моря. Так, зазначається, що територіальне море (територіальні води) – дотичний до сухопутної території або внутрішніх вод держави, а в разі держави-архіпелагу – до її архіпелажних вод морський пояс шириною до 12 морських миль, котрий входить до складу території держави і знаходиться під її суверенітетом, здійснюваним із урахуванням і дотриманням загальновизнаних норм міжнародного права⁵.

В юридичній науці є й інші визначення поняття «територіальне море» – «національне море», «наше море», «закрите море»⁶. Цей прибережний морський пояс також називали «береговим морем», «зоною суверенітету», «епіконтинентальним морем» і т. ін.⁷ Нині для визначення даного морського простору використовуються такі поняття як територіальне море або територіальні води. Зважаючи на широке визнання в доктрині, а також закріплення в Женевській конвенції 1958 р. і Конвенції 1982 р., використання терміну «територіальне море» є найбільш уживаним.

Дані визначення виражають різноманітні погляди на юридичну природу даного морського простору і на характер влади прибережної держави над ним, а також розвиток договірних норм, що встановлюють його правовий режим.

Слід зазначити, що деякі автори, даючи визначення територіального моря, виходять тільки з його географічної ознаки. Зокрема, Хіггінс і Коломбос характеризують територіальне море як частину моря, «яке тягнеться від лінії, що йде паралельно берега на певній відстані від нього...», а «всі води, що знаходяться за межами цієї частини моря, повинні розглядатися як відкрите море»⁸. Однак основна проблема цього морського пояса, що примикає до сухопутної території, полягає не стільки в його назві, скільки в правовому статусі, правовому режимі використання і його ширині⁹.

Для розкриття поняття «територіальне море» географічних ознак, що характеризують його положення відносно побережжя і відкритого моря, недостатньо.

Необхідно виявити його юридичні ознаки, що розкривають правову природу і є характерні тільки для даного морського простору.

Згідно з нормами Конвенції ООН з морського права 1982 р. і сучасного морського права територіальне море – це морський простір, який входить до складу державної території і на яку розповсюджується суверенітет прибережної держави.

Таким чином, основною відмінністю правового режиму відкритого моря від територіального моря є розповсюдження на останнє суверенітету прибережної держави. Саме з цього виходять більшість авторів, визначаючи територіальне море як морський пояс, що примикає до сухопутної території, островів або внутрішніх морських вод держави і знаходиться під суверенітетом останньої.

На територіальне море, на повітряний простір над ним, а також на його дно та надра поширюється суверенітет прибережної держави. З огляду на це, вона має право в територіальних водах на захист своєї безпеки; вправі встановлювати закони та правила відносно безпеки судноплавства і регулювання руху судів; захисту навігаційних засобів і встаткування; захисту кабелів і трубопроводів; збереження ресурсів моря; запобігання порушення рибальських, митних, фіскальних, імміграційних і санітарних правил прибережної держави, збереження навколишнього середовища; правил, що стосуються морських наукових досліджень і гідрографічних зйомок. У свою чергу, іноземні судна, поважаючи суверенітет прибережної держави в територіальних водах, зобов'язані дотримувати законів і правил прибережної держави; не повинні порушувати мир, добрий порядок і безпеку прибережної держави¹⁰.

Для прибережних держав територіальні води є важливим джерелом морських багатств, головним чином риби, що є істотним продуктом харчування для населення. Територіальні води є також шляхами судноплавства. Разом з тим вони служать інтересам безпеки прибережних держав, будучи для них захисним поясом з боку моря. Отже, для прибережних держав територіальні води мають важливе господарсько-економічне і військово-оборонне значення¹¹.

Як зазначалося вище, суверенітет прибережної держави поширюється на територіальне море, його дно та надра дна, а також на повітряний простір над територіальним морем, зовнішня межа територіального моря є державним кордоном. Положення про поширення суверенітету прибережної держави на територіальне море знайшли відображення у ст. 2 Конвенції ООН з морського права 1982 р. З цього випливає, що тільки прибережній державі належить право у своєму територіальному морі регулювати вхід, плавання, рибальство, гідрографічні та інші дослідження, а також будь-яку іншу діяльність іноземних судів і літальних апаратів. Однак у територіальному морі суверенітет прибережної держави здійснюється з деякими винятками, передбаченими міжнародним правом. В цьому полягає основна відмінність правового режиму територіального моря від правового режиму внутрішніх морських вод¹².

Як відомо, відповідно до положень сучасного міжнародного морського права прибережна держава надає певні права іноземним державам у своєму територіальному морі з метою забезпечення інтересів міжнародного судноплавства. Насамперед мається на увазі право мирного проходу, що надається суднам всіх країн. У внутрішніх морських водах, навпаки, іноземна держава не може вимагати надання яких-небудь прав для забезпечення своїх інтересів. С.В. Молодцов вказує, що «саме тому і встановлена відмінність між поняттями «внутрішні

морські води» і «територіальне море», яка полягає в тому, що в першому випадку не допускається ніякого вилучення з суверенітету прибережної держави, а в іншому - таке вилучення допускається у вигляді об'єктивного «права мирного проходу іноземних суден», навіть якщо це з яких-небудь причин не цілком відповідає бажанню або розсуду прибережної держави»¹³.

Через це право мирного проходу, яким у територіальному морі користуються судна всіх держав, істотно відрізняється від плавання, здійснюваного відповідно до принципу свободи відкритого моря. Ці відмінності виявляються насамперед у тому, що право мирного проходу через територіальне море, хоча і здійснюється відповідно до міжнародно-правових норм, завжди пов'язано з низкою обмежень і вимагає виконання ряду умов, встановлених прибережною державою, тоді як режим судноплавства у відкритому морі регулюється тільки нормами міжнародного права.

З існування права мирного проходу і пов'язаної з ним сукупності норм, які регулюють правовий режим іноземного судна, яке проходить, впливає та обставина, що режим територіального моря регулюється нормами міжнародного права більшою мірою, ніж режим решти частин території держави, наприклад, внутрішніх морських вод.

Ще одна істотна відмінність правового режиму територіального моря і внутрішніх вод полягає в тому, що через існування права мирного проходу юрисдикція прибережної держави щодо іноземних суден, котрі проходять через територіальне море, здійснюється лише в певних випадках. У внутрішніх водах таких обмежень юрисдикції прибережної держави не передбачено.

Крім того, територіальне море має суворо встановлену ширину. Розділ 2 Конвенції 1982 р. «Межі територіального моря» включає статтю 3 «Ширина територіального моря». Ці положення стали результатом більш піввікової роботи всього міжнародного співтовариства щодо формулювання міжнародно-правової норми, яка встановлює єдиний, фіксований ліміт ширини даного морського простору. Стаття 3 Конвенції ООН з морському праву закріплює: «Кожна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, яка не перевищує дванадцяти морських миль, що відмірюються від вихідних ліній, визначених відповідно до Конвенції». Встановлення у ст. 3 Конвенції 1982 р. фіксованого ліміту поклато кінець небезпечної тенденції висування необґрунтованих претензій держав на простори відкритого моря, що послужило надійною гарантією забезпечення інтересів міжнародного судноплавства, а також інших видів діяльності у Світовому океані.

В юридичній літературі можна зустріти точку зору, відповідно до якої у ст. 3 Конвенції ООН з морського права 1982 р. «йдеться не про нову норму, яка стосується тільки учасників конвенції, а про підтвердження діючої норми, що стосується кожної держави»¹⁴. Сутність такого твердження фактично зводиться до того, що ця норма є звичаєвою нормою міжнародного морського права (звичаем). Аналогічну точку зору можна зустріти у працях Г.Г. Іванова, В.В. Демиденко і цілого ряду інших авторів¹⁵. Таке твердження є не зовсім обґрунтованим, тому що, незважаючи на те, що норма встановлює не єдину ширину територіального моря, а лише її максимальну межу, що дозволяє говорити про неї як про доказ «загальної практики, визнаної як правова норма», проте, вона є новацією, тому що ця межа має фіксоване значення і обмежується 12 морськими милями. Більше того, хоча термін «загальна практика» і не означає практику всіх держав, хоча б з тієї причини, що окремі держави просто можуть не мати можливості мати таку

практику (наприклад, у внутріконтинентальних держав не може бути практики в питаннях ширини територіального моря), у той же час ця практика повинна бути загально визнаною.

Кожна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, яка не перевищує 12 морських миль. Станом на 19 січня 2010 р. в Європі не залишалось держав, які б мали ширину територіального моря менше ніж 12 морських миль, так Норвегія 1 січня 2004 р. збільшила ширину територіального моря з 4 до 12 морських миль, а Греція – з 6 до 12 морських миль¹⁶.

Водночас низка африканських та латиноамериканських держав мають ширину територіального моря більш ніж 12 морських миль. Так, станом на 19 січня 2004 р. ширина територіального моря Того – 30 морських миль; Беніну, Конго, Ліберії, Перу, Сомалі, Екватора – 200 морських миль. Цікавим фактом в даному випадку є те, що частина з цих держав є учасниками Конвенції 1982 р. Зокрема, Того ратифікувала Конвенцію в квітні 1985 р., Бенін – 16 листопада 1997 р., та ін.¹⁷

Однак позитивні тенденції в сторону дотримання вимог конвенції все ж таки відбуваються, адже такі держави, як Нікарагуа (ратифікував конвенцію – в травні 2000 р), Панама (ратифікувала 1 липня 1996 р.), Сальвадор та Уругвай, котрі ще в 2004 р. встановлювали межю територіального моря на позначці 200, вже сьогодні чітко дотримуються вимог міжнародного права, обмеживши даний морський простір 12 морськими милями.

Слід також враховувати ту обставину, що ширина територіального моря повинна бути встановлена із застосуванням способів і методів, передбачених нормами міжнародного права. У ст. 4-15 Конвенції 1982 р. регламентований порядок визначення меж територіального моря та відліку ширини територіального моря в устьях рік, затоках, на рейдах, у висихаючих при відливі виступах, а також у випадку делімітації територіального моря сусідніх держав, а також в окремих випадках відліку ширини територіального моря в портах. Однак дана стаття сформульована з урахуванням того, що прибережні установки та штучні острови не вважаються постійними портовими спорудами.

Норми Конвенції 1982 р. охоплюють як загальні, так і окремі випадки визначення ширини даного морського простору, а також передбачають можливість поєднання методів встановлення вихідних ліній для його відліку. Ці положення дають змогу уникнути міжнародно-правових суперечок стосовно даного питання.

В юридичній літературі з морського права неодноразово зверталася увага на те, що Конвенцією 1982 р. був досягнутий значний прогрес відносно регулювання ряду інших питань, наприклад, мирного проходу іноземних судів через територіальне море¹⁸. Зокрема, ст. 18 Конвенції «Поняття проходу» доповнена новими положеннями, які враховують сучасні можливості обслуговування суден без заходу у внутрішні води. Крім того, п. 2 ст. 18 Конвенції конкретизував положення щодо зупинки та стоянки суден на якорі під час мирного проходу. Ці положення не тільки роблять поняття проходу більш конкретним, але й мають істотне значення для реалізації вимог конвенцій і угод, що стосується надання допомоги людям та суднам, що зазнали аварії на морі. Дані положення також враховують можливі випадки надання допомоги, які можуть мати місце не тільки в сфері мореплавання, але і в зв'язку з польотами літаків та інших літальних апаратів.

Положення п. 2 ст. 19 Конвенції дають чітку відповідь на питання про те, яку діяльність варто вважати такою, що порушує мир, добрий порядок або безпеку

прибережної держави. Аналогічна точка зору висловлювалася і в юридичній літературі. Як відзначає С.В. Молодцов, при здійсненні практичної діяльності виявлявся розпливчастий характер даних положень у Женевській конвенції 1958 р., що не виключало суб'єктивного моменту при їхньому тлумаченні¹⁹.

Ця проблема була вирішена із прийняттям Конвенції 1982 р. До її тексту вперше в історії міжнародного морського права було включено перелік видів діяльності, здійснення якої під час проходу через територіальне море робить такий прохід таким, що порушує мир, добрий порядок та безпеку прибережної держави (п. 2 ст. 19). Така детальна регламентація мирного проходу ставить взаємини іноземного судна та прибережної держави в суворі юридичні рамки. Також Конвенція 1982 р. істотно доповнила і деталізувала положення, які зобов'язують іноземні судна, що здійснюють право мирного проходу, дотримуватися законів і правил прибережної держави. У ст. 21 Конвенції вперше встановлений вичерпний перелік питань, по яких можуть бути прийняті відповідні закони та правила, а також міститься вказівка на те, що такі закони і правила підлягають обов'язковому опублікуванню.

Положення ст. 22 Конвенції 1982 р. регламентують порядок встановлення морських коридорів і схем поділу руху в територіальному морі, а також можливості висування вимоги слідувати по таких морських коридорах для певних типів суден або суден, які перевозять певні види вантажу. Як відзначає І.В. Зенкін, положення Конвенції в цілому не внесли принципових змін у вже діючий режим морських коридорів і схем поділу руху, проте, істотно уточнили порядок їхнього встановлення в територіальному морі²⁰.

Новими є положення ст. 23 Конвенції 1982 р. щодо документів, які повинні бути на борті суден з ядерними двигунами, а також суден, що перевозять ядерні та інші небезпечні за своєю природою речовин. Очевидно, що поява цих новел у тексті Конвенції пов'язана зі зростаючою інтенсивністю судноплавства, появою нових типів суден, а також з необхідністю підвищення безпеки під час перевезення морем небезпечних речовин і матеріалів.

У ст. 24 Конвенції 1982 р. підтверджуються принципи про те, що прибережна держава не повинна перешкоджати мирному проходу через територіальне море. Так, до тексту ст. 24 включені два підпункти, які конкретизують вимогу про неприпустимість створення перешкод здійсненню мирного проходу іноземних суден через територіальне море (п.п. а, б ст. 24).

Стаття 25 Конвенції 1982 р. містить положення, які надають прибережній державі право вживати у своєму територіальному морі заходи для недопущення проходу, що не є мирним. Однак у п. 3 ст. 25, що стосується призупинення права мирного проходу в окремих районах територіального моря, включене положення про те, що підставою для такого призупинення також може бути проведення навчань із використанням зброї. Ці положення повністю відповідають сформованій міжнародній практиці і сприяють забезпеченню безпеки судноплавства.

Слід зазначити, що положення Конвенції 1982 р., які стосуються режиму територіального моря, передбачають більш міцні навігаційні рамки здійснення мирного проходу, ніж Женевська конвенція 1958 р. Одночасно Конвенція 1982 р. повною мірою враховує інтереси міжнародного судноплавства. Зокрема, по ряду питань Конвенція 1982 р. висуває умову, при якій, встановлюючи морські коридори й пропонуючи схеми поділу руху відповідно до ст. 22, прибережна держава зобов'язана брати до уваги рекомендації Міжнародної морської організації.

Важливим є закріплення в Конвенції 1982 р. юрисдикції прибережної держави в територіальному морі. Так, Конвенція містить формулювання, що кримінальна юрисдикція може здійснюватися також для припинення торгівлі наркотичними та психотропними речовинами. Пункт 3 ст. 27 р. передбачає, що повідомлення про здійснення кримінальної юрисдикції на борті іноземного судна може бути спрямоване владою прибережної держави не тільки консульській посадовій особі, але і дипломатичному агентові держави прапора.

Крім того, у ст. 27 Конвенції містяться норми про здійснення юрисдикції прибережної держави на борту іноземного судна, що проходить через територіальне море без заходу у внутрішні води. У цьому випадку юрисдикція прибережної держави на борту такого судна не здійснюється. Однак Конвенція передбачає, що дані положення не поширюються на випадки, зазначені у Частині XII Конвенції 1982 р. («Захист і збереження морського середовища»), а також на випадки порушення законів і правил, прийнятих відповідно до Частини V Конвенції («Виключна економічна зона»). У Конвенції є ст. 28, що регламентує цивільну юрисдикцію прибережної держави на борту таких суден, імунітет військових кораблів і інших державних суден, що експлуатуються у некомерційних цілях.

Проведений аналіз норм Конвенції 1982 р. показує, що в частині регулювання міжнародно-правового режиму територіального моря Конвенція 1982 р. сприйняла основні принципи, закладені Женевською конвенцією 1958 р. Норми даної Конвенції лягли в основу більшості відповідних положень Конвенції 1982 р. Разом із цим Конвенція 1982 р. усунула ті недоліки і лакуни, які були властиві Женевській конвенції 1958 р. Конвенція 1982 р. не тільки закріпила чинні норми міжнародного права, що встановлюють режим територіального моря, але і внесла ряд істотних змін у правовий режим даного морського простору.

Конвенція 1982 р. являє собою зовсім новий етап у кодифікації міжнародно-правових норм, які встановлюють режим територіального моря. Положення Конвенції детально регламентують права і обов'язки прибережної держави, а також права і обов'язки інших держав, чії судна здійснюють судноплавство або інші види діяльності в даному морському просторі.

Положеннями Конвенції 1982 р., що стосуються правового режиму територіального моря, був встановлений баланс між спільними інтересами всіх держав у свободі комунікацій і особливих інтересів прибережної держави в забезпеченні її безпеки. Цей баланс, незважаючи на окремі сумніви в деяких моментах, був прийнятий більшістю держав. Таким чином, відповідні положення Конвенції 1982 р. відображають прогресивний розвиток міжнародного морського права і відповідають інтересам всіх держав, що здійснюють діяльність у Світовому океані.

Аналіз конвенційних норм, регламентуючих правовий статус територіального моря дає змогу виявити низку характерних ознак даного морського простору: 1) факт входження даного морського простору до складу державної території; 2) розповсюдження на нього суверенітету і юрисдикції прибережної держави з урахуванням положень Конвенції 1982 р. та інших загальновизначених норм міжнародного права; 3) просторове обмеження територіального моря шириною до 12 морських миль.

Закріплюючи у ст. 2 статус територіального моря, Конвенція не закріплює його поняття, що викликає ряд проблем при реалізації норм Конвенції. У зв'язку із чим, вважаємо за необхідне статтю 2 Конвенції доповнити визначенням понят-

тя територіальне море і викласти її в наступній редакції: «Стаття 2. Поняття територіального моря.

1. Під територіальним морем розуміється примикаючий до сухопутної території або внутрішніх вод держави, а в разі держави-архіпелагу - до її архіпелагних вод морський пояс шириною до 12 морських миль, відлічуваних від відповідних початкових ліній, що входить до складу території прибережної держави і знаходиться під її суверенітетом та юрисдикцією, що здійснюються з урахуванням норм міжнародного права».

1. *Конвенції ООН по морському праву 1982 г.*: Конвенція ратифікована Законом України от 03.06.1999 г. // ВВР України. – 1999. – № 31. – Ст. 254. 2. *Конвенцію про територіальне море й прилеглу зону*: ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 20 жовтня 1960 р. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1964. – № 43. – Ст. 472. 3. *Янков А.* Воздействие Ш Конференции ООН по морскому праву на кодификацию и прогрессивное развитие международного права // Проблемы морского права на современном этапе / Отв. ред. А.Л. Колодкин. – М., 1983. – С. 23. 4. *Бараболя П.Д.* Изменения в правовом режиме морских пространств, появление новых институтов и понятий // Мировой океан и международное право. Основы современного правового порядка в Мировом океане / Отв. ред. А.П. Мовчан, А. Янков. – М.: Наука, 1986. – С. 153. 5. *Международное право*: Учебник / Отв. ред. В.И. Кузнецов. – М.: Юрист, 2001. – С. 289. 6. *Молодцов С.В.* Правовой режим морских вод. – М.: Междунар. отнош., 1982. – С. 25. 7. *Шемякин А.Н.* Морское право: Учеб. пособ. – Х.: Одиссей, 2004. – С. 154. 8. *Хиггинс и Коломбос.* Международное морское право. – М., 1953. – С. 63. 9. *Шемякин А.Н.* Современное международное морское право и перспективы его развития. – Одеса: ОНМА, 2003. – С. 140. 10. *Комарова Л.А.* Современное международное морское право. – М., 1985. – С. 10-11. 11. *Николаев А.Н.* Территориальное море. – М.: Междунар. отнош., 1969. – С. 3. 12. *Международное право*: Учебник / Отв. ред. В.И. Кузнецов. – С. 289. 13. *Молодцов С.В.* Цит. работа. – С. 51. 14. *Молодцов С.В.* Международное морское право. – М.: Междунар. отнош., 1987. – С. 78. 15. *Современное международное морское право и практика его применения Украиной* / А.А. Щипцов, Г.А. Анцелевич, А.Ф. Высоцкий и др.; Нац. агентство морских исследований и технологий. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 31. 16. *Електронний ресурс*. – Режим доступу: <https://www.ccia.gov/library/publication/the-world-factbook/fields/2106.html>. 17. *Шемякин А.Н.* Цит. работа. – С. 173. 18. *Проблемы морского права на современном этапе* / Отв. редактор А.Л. Колодкин. – М., 1983. – С. 45-46. 19. *Молодцов С.В.* Правовой режим морских вод. – С. 45. 20. *Зенкин И.В.* Установление морских коридоров и схем разделения движения в Конвенции ООН по морскому праву 1982 г. (правовые аспекты) // Советский ежегодник морского права / Отв. ред. А.Л. Колодкин. – М.: В\О «Мортехинформреклама», 1985. – С. 43.